

**МЕТОДОЛОГІЧНІ І ТЕОРЕТИЧНІ ФАКТОРИ РОЗВИТКУ
ТОЛЕРАНТНОСТІ СТУДЕНТІВ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ
В КОНТЕКСТІ БОЛОНСЬКОГО ПРОЦЕСУ**

Анотація

У статті розглянуті методологічні і теоретичні фактори розвитку толерантності студентів в умовах інтеграції системи вищої освіти України до загальноєвропейського освітнього простору.

Аннотация

В статье рассмотрены методологические и теоретические факторы развития толерантности студентов в условиях интеграции системы высшего образования Украины к общеевропейскому образовательному пространству.

Annotation

In the article the methodological and theoretical factors of development of students' tolerance are considered in the conditions of integration of the Ukrainian higher education system to European educational space.

На сучасному етапі розвитку українського суспільства виховання на ідеях толерантності набуло особливої актуальності. Здійснюються наміри по-новому подивитись на світ, подолати перешкоди, які роз'єднують людей, утвердити між ними стосунки на засадах гуманізму та взаєморозуміння. Тому активізується процес пошуку ефективних механізмів виховання молоді в дусі толерантності, поваги до прав та свобод інших людей незалежно від їхньої національної, соціальної приналежності, поглядів, світосприйняття, способів мислення та поведінки.

Інтегрування України до Європейського співтовариства обумовлює необхідність критичного осмислення й творчого застосування в умовах нашої держави позитивного досвіду Європейської спільноти, де проблема толерантності введена в ранг державної політики у галузі виховання, створені певні традиції та накопичений значний педагогічний досвід.

Для науковців України проблема формування толерантної особистості є відносно новим об'єктом дослідження. Проте у її розвиток в останнє десятиріччя певний доробок внесли наукові праці А.Асмолова [1], С.Бондиревої [2], О.Гриви [4], В.Золотухіна [5], З.Кочергіної [6], В.Кременя [7], О.Матієнко [8] та інших. Але ще й сьогодні ряд важливих проблем теорії та практики виховання толерантності залишається невирішеним.

Мета нашої статті - розглянути методологічні і теоретичні фактори розвитку толерантності студентів у процесі навчання в контексті Болонського процесу.

Саме по собі явище толерантності представляється складним і може бути розглянуте з різних точок зору: філософської, культурологічної, соціологічної, етнологічної, політологічної, а також психолого-педагогічної. Поняття толерантності формувалося упродовж багатьох століть, і цей процес знаходиться в розвитку і зараз, накопичуючи різносторонні значення, прагне відповідати дійсності. В даний час існує багато тлумачень даного поняття, в тому числі і в психології, і у філософській літературі. Толерантність не має однозначного визначення і розуміється в різних наукових дисциплінах по-різному: як активна форма відношення до світу, як пристосовна функція організму, як еквівалентність і міра розрізнення, як етична стриманість, як терпимість, емоційна стійкість тощо. Таким чином, толерантність можна розглядати як мінімум у трьох аспектах: по-перше, оволодіння певною філософією толерантності як цінністю; по-друге, як культура толерантної свідомості; по-третє, як відношення до відповідної дійсності, що втілюється в реальній поведінці. Авторське розуміння базується на вищезазначених взаємодоповнюючих аспектах. Багатовимірний підхід до розгляду явища толерантності ініційований складністю його як інтеграційної, багатокомпонентної і багатопланової проблеми.

Таким чином, проаналізувавши підходи до розуміння суті толерантності, виявлене наступне: під **толерантністю** слід розуміти **якість особистості, яка є складовою гуманістично спрямованої особистості, і визначається її ціннісним ставленням до оточуючих. Вона представляє установку на певний тип відносин, який проявляється в особистісних діях людини. Толерантність ґрунтується а розуміючому співпереживанні,**

яке веде до з'ясування цілей взаємодії протилежної сторони, мотивації і точок зору. Непогодження з міркуваннями, поглядами, способом поведінки партнера не приводить до конфлікту, а передбачає існування його думки як даності, як об'єктивно існуючої реальності, зберігаючи при цьому внутрішній спокій, самоповагу, свободу. Толерантність не передбачає поблажливості, потурання, поступку, не припускає відмову від критики, а виявляється в активному пошуку точок зіткнення і можливості вибору. Для майбутнього фахівця толерантність виступає регулятором його професійної і позапрофесійної діяльності.

Наявність у структурі толерантності комунікативного і поведінкового компонентів розкриває широкі можливості для розвитку толерантності через навчання спеціальним способам розуміння і вираження свого розуміння іншої людини. Освоєння зовнішніх способів вираження толерантності є потужним засобом, що запускає глибокі особові трансформації самих учасників процесу. Освоєння способів толерантної взаємодії приводить до особистісного привласнення толерантності.

Спираючись на сутнісні характеристики, структуру і функції позитивної толерантності, визначені наступні критерії: **поведінковий, комунікативний, ментальний**. Поведінковий і комунікативний критерії в логіці роботи відповідають діяльнісній ознаці толерантності (емоційна стійкість, відвертість, доброзичливість, співпраця, комунікативна компетентність, здібність до діалогічного спілкування тощо), ментальний - відображає систему ціннісних орієнтацій особистості (емпатія, рефлексія, автономність, гуманність і ін.). **Поведінковий** - відображає міру прийняття людини і терпіння в ситуаціях, коли вона (людина) не відповідає вимогам і очікуванням; характеризує її толерантну поведінку. Оскільки поведінка не містить свідомого покладання особистісно етичних цілей (тобто реактивно), вона може носити пристосовний характер до моральних норм, до соціальних норм взагалі. **Комунікативний** - припускає наявність комунікативної компетентності (вербальної і невербально!), яка реалізується в руслі прийнятих норм і правил. Даний критерій убирає в себе не тільки вербальну і невербальну сторони комунікації (спілкування), але і поведінкову сторону. Комунікативний аспект легко піддається діагностиці і

педагогічній взаємодії. Його реалізація - найбільш доступний і педагогічно здійснений шлях розвитку толерантності. **Ментальний** - характеризує глибинні процеси особистості, активність при ухваленні рішень, здібність до рефлексії, самоспостереження, відображає систему ціннісних орієнтацій особистості; проявляє себе в адекватному виборі способів діяльності в тій чи іншій ситуації.

Необхідність вивчення явища толерантності полягає у психолого-педагогічних особливостях студентської молоді. Вступаючи в найважливіший етап свого життя, особливих труднощів зазнають студенти молодших курсів, на долю яких випадає не тільки зміна соціальних ролей, підвищення відповідальності, самостійності і вимогливості з боку навчального закладу, але і нові відносини, взаємодія з однокурсниками, відбувається соціально-психологічна **адаптація**. Суть цього процесу полягає у встановленні між особистістю, що адаптується, і новим соціальним оточенням динамічної рівноваги, згоди в ціннісних орієнтаціях, установках, вимогах і очікуваннях у процесі їхньої спільної діяльності, а також у різних проблемних ситуаціях, що виникають у сфері міжособистісних відносин. Узагальнений соціальний портрет сучасного студента і статистичні дані говорять про те, що, опиняючись у новому колективі, нерідко у студентів молодших курсів виникають труднощі, пов'язані зі встановленням міжособистісних відносин, внаслідок чого студент може демонструвати ворожість і агресію проти тих, чий норми і цінності здаються незрозумілими, чужими. В той же час, провідними потребами у студентському віці є потреби в спілкуванні, реалізація яких впливає на успішність соціалізації. В даний час до базових здібностей (потреб) людини як результату освіти і розвитку відносять: здатність співчувати і співпереживати, чути і розуміти іншу людину. У зв'язку із суперечностями, які виникають, з'являється необхідність звернення до таких способів навчання, які розвивають толерантність у міжособистісних відносинах студентів.

Сутнісні характеристики толерантності, виділені філософією, етикою і психологією відіграють методологічну роль у вирішенні проблеми розвитку толерантності і дозволяють виділити провідні підходи. Орієнтуючись на цінності в освітньому процесі, **аксіологічний підхід** визначає зміст освіти, засоби, форми, методи роботи. Аксіологічний підхід визначає спрямованість активності особистості на

осмислення, визнання, актуалізацію і створення цінностей толерантності. **Особистісно-діяльнісний підхід** визначає використання стратегій толерантної взаємодії, обліку і дотримання балансу інтересів суб'єктів діяльності, організовує наочно-практичну діяльність у певному соціальному контексті, що створює позитивне емоційно-мотиваційне тло.

Представлені підходи реалізуються на базі принципів, на яких ґрунтується сучасна система вищої освіти і з якими так чи інакше пов'язаний розвиток толерантності. Принципово важливими для справжнього дослідження є ідеї гуманітаризації освіти, зокрема професійної, під якою розуміється радикальне оновлення атмосфери, стилю відносин „викладач-студент”. Гуманітарна складова - це картина світу, це ціннісні орієнтації й етичні принципи, це той розвиток людського мозку, який дозволяє добиватися висот у своїй професії. Щодо дослідження дана концепція особливо значуща, оскільки розглядається питання про розвиток якості особистості, що характеризується її гуманістичною спрямованістю, ціннісним ставленням до людини за допомогою активних форм взаємодії у процесі професійної підготовки майбутнього фахівця в умовах вищого закладу освіти.

У світлі двох вищезазначених підходів, вирішальним принципом в основі розвитку цінностей толерантності є **принцип діалогу**. Діалог розглядається як специфічна форма соціальної взаємодії, заснована на рівності і свободі сторін, що беруть участь у ній, направлена на прояснення, зближення і взаємне збагачення позицій. Діалог має соціальну природу, він реалізує фундаментальну потребу людини в спілкуванні, взаємодії, співпраці, співтворчості. У структурі діалогічної взаємодії, як і в структурі толерантності, переважають емоційний і когнітивний компоненти, які можуть бути охарактеризовані через високий рівень емпатії, відсутність стереотипності в сприйнятті інших, через гнучкість мислення, уміння бачити свою індивідуальність, уміння адекватно оцінювати свою особистість. Тому діалогічна взаємодія може розглядатися як методологічна основа толерантності.

Спираючись на аксіологічний та особистісно-діяльнісний підходи як провідні методологічні підґрунтя, припустимо, що сукупність умов, необхідних для розвитку толерантності студентів, повинна включати специфічні методи і прийоми, що використовуються в навчальній діяльності і відповідають принципам вищезазначених

підходів. Тільки створення умов може сприяти розкриттю всіх потенцій людини і „самодобудовування” її цілісного образу.

В результаті розгляду сутнісного аспекту толерантності, психолого-педагогічних умов розвитку толерантності студентів, визначення методологічних підстав розвитку толерантності, виділена сукупність необхідних і достатніх педагогічних умов, що сприяють вирішенню поставленої проблеми. **Педагогічні умови** розвитку толерантності включають наступні складові: ціннісно-орієнтаційна спрямованість освітнього процесу; діалогічна взаємодія і діалогічна компетентність викладача; ергономічна складова умов; педагогічні і методичні можливості гуманітарних дисциплін із застосуванням ігрового моделювання і прийомів соціальної взаємодії.

У світлі сучасної ситуації суспільство, наука й освіта повинні орієнтуватися на гуманістичні цінності. Цінності об'єктивно існують і функціонують у практиці реальних соціальних відносин, суб'єктивно усвідомлюються і переживаються як ціннісні категорії, цілі й ідеали. Актуалізуючись, вони значною мірою орієнтують поведінку людей, виступаючи при цьому як своєрідні регулятори соціальної поведінки. Процес розвитку й актуалізації ціннісних орієнтацій достатньо складний, що має певну тимчасову протяжність, не передбачає нав'язування, навпаки, що припускає делікатність у пред'явленні і становленні аксіологічних позицій. У цьому випадку спрямованість освітнього простору на цінності представляється особливо важливим і, на наш погляд, первинною умовою розвитку толерантності студентів.

Спираючись на тезу про те, що провідними потребами в студентському віці є потреби в спілкуванні, в контакті, можна припустити, що обов'язковою умовою реалізації потреб у тій або іншій діяльності є досвід цієї діяльності. **Діалогічна взаємодія** в процесі навчання покликана актуалізувати толерантність як системну якість, поліпшити її освоєння, впливати на мотиваційну сферу пізнавальної діяльності студентів, активізувати процеси самореалізації і рефлексії, що актуалізують тенденцію планувати навчання як творчий процес, що не зводиться до освоєння готових правил вирішення різноманітних завдань. Прийнята за основу, ідея діалогу забезпечує суб'єктну позицію студентів в освітньому процесі, актуалізує у них навички спілкування, шанобливе ставлення до людей, до їхніх думок і проявів, толерантність і тактовність у взаємодії з оточуючими, розвиває критич-

не мислення, рефлексію і саморефлексію. Отже, **рівень** розвитку толерантності студента безпосередньо залежить від рівня розвиненості діалогічних умінь. Дана думка є ключем до розвитку толерантності студентів вузу.

У постіндустріальну епоху змінюються і функції викладача взо, в числі яких можуть бути названі наступні: мотивування пізнавальної активності студентів; допомога у відборі і структуризації інформації; організація самостійної роботи; розвиток навиків командної роботи, співпраці, відчуття корпоративності, рефлексії і саморефлексії. Таким чином, визначаючи діалогічну взаємодію як двосторонній взаємозбагачувальний процес, є необхідним виникнення **діалогічної компетентності викладача**, яка розглядається в логіці професійної компетентності викладача вузу (А.Бусигіна, З.Єсарєва, Н.Кузьміна, В.Сластьонін і ін.). Під діалогічною компетентністю викладача слід розуміти здатність, яка дозволяє використовувати гуманістичні можливості діалогу в професійній діяльності, поведінці і комунікації. Викладач, що володіє діалогічною компетентністю, бажає, знає як і уміє побудувати власну діяльність і поведінку в спілкуванні із співбесідником (студентом, співробітником), відповідні очікуванням (ціннісні орієнтації) останнього, стає привабливим для обох сторін й ефективним. Діалогічно компетентний викладач передбачає, аналізує і запобігає можливим труднощам, прагне розкрити їх глибинну основу, знайти першопричину виникаючих розбіжностей.

Аналіз психологічних аспектів проблеми розкриває одну з педагогічних умов розвитку толерантності - облік зовнішніх чинників, що впливають на освітній процес. Виділяючи ергономічну складову в сукупності умов, у справжній роботі робиться основний акцент на використанні здоров'язберігаючих технологій, що дозволяють знижувати рівень стомлюваності й інші небажані прояви в процесі навчання іноземній мові, оптимізуючи і покращуючи, таким чином, діяльність викладача і студента (І.В.Трайнев). Ефективність технологій навчання, у свою чергу, може бути досягнута лише на основі ергономічного інформаційно-наочного середовища, що містить комплекс спеціалізованого учбового інструментарію в тісному зв'язку останнього із змістом, методами, формами.

Інтеграція педагогічних умов розвитку толерантності здійснюється в рамках **педагогічної технології і загальної методики** розвит-

ку даної якості. Концептуальна ідея в основі технології полягає в розвитку толерантності студентів як якості, цінності, принципу, життєвої і професійної позиції, яка виявляється в умінні організовувати і рефлексувати свою діяльність в логіці конструктивної взаємодії, плюралізму і установок, що сприяють ефективній міжособистісній і професійній взаємодії.

Література:

1. Асмолов А. Г. Слово о толерантности // Век толерантности: научно- публицистический вестник / Под ред А. Асмолова. - М.: МГУ, 2001. - 152 с.
2. Бондырева С.К., Колесов Д.В. Толерантность. Введение в проблему. - Москва-Воронеж, 2003. -273 с.
3. Гэнчарук Т Теоретичні засади розробки технологій формування міжособистісної толерантності старшокласників // Педагогічні технології у неперервній професійній освіті: Наук.-метод. посібник/За ред. док. пед. наук, проф. С.О.Сисоевої. - Київ, 2004. - С. 367-382.
4. Грива О. А. Социально-педагогическая работа по воспитанию толерантности у детей и молодежи (учебно-методическое пособие). Международный детский центр „Артек”: Гуманитарный институт „Артек”, 2005. - 78 с.
5. Золотухин В.М. Две концепции толерантности. - Кемерово, 1999. - 138 с.
6. Кочергина З А. Современные дискуссии по проблеме толерантности // Толерантное сознание и формирование толерантных отношений: Сборник. - М., 2003. - 367 с.
7. Кремінь В. Освіта і наука України, шляхи модернізації. - К: Грамота, 2003. - 214 с.
8. Матієнко О. С. Принципи толерантності та їх значення у вихованні особистості // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми: 36. наук, праць/Редкол: І.А.Зязюн (голова) та ін. - Київ-Вінниця: ТОВ фірма „Планер”, 2005. - Вип. 7. - С. 24-29.